

**В. М. ЗІНЧЕНКО**

*Віктор Михайлович Зінченко, здобувач Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*

**ЗАКОННІСТЬ, ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Різні аспекти, пов'язані з проблематикою законності, охорони та забезпечення прав людини, зміцнення правопорядку, правоохоронною діяльністю, неодноразово були в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних науковців, представників юридичної думки. Серед них відомі праці теоретиків права (В. Бабкіна, В. Вітрука, С. Гусарева, В. Копейчикова, В. Сирих, О. Тихомирова та ін.). Утім ця доленосна проблематика ніколи не може бути вичерпаною ні з точки зору її методологічного, сутнісного значення, ні соціальної спрямованості, ні механізму правового забезпечення.

Виключна роль держави і права в житті сучасного суспільства природним чином визначає теоретичну та практичну значимість проблем, пов'язаних з державно-правовою організацією та регулюванням суспільного життя. Одним із суттєвих напрямів цієї діяльності є забезпечення певного обсягу прав і свобод громадян, визначення меж втручання держави у сферу суб'єктивних можливостей особи. Тому не дивно, що питання про природу та сутність правопорядку, законності правоохоронної діяльності та правової держави викликали і викликають значний інтерес цілої низки наук.

Однак за наявності достатнього числа наукових ідей та положень не можна констатувати необхідного ступеня дослідженості проблеми прав людини і правоохоронної діяльності. На нашу думку, це пов'язано зі складністю таких соціальних феноменів, як право, правопорядок, правоохоронна діяльність, їх розуміння та пояснення вимагає комплексного, міждисциплінарного підходу та серйозного філософського обґрунтування і осмислення.

Значна роль людини у побудові правової держави, у встановленні правопорядку, правоохоронній діяльності й визначила основну мету дослідження – дослідити правоохоронну діяльність з точки зору значення, місця і ролі в ній людини. Задля цього зроблена спроба проаналізувати проблеми правової держави, правопорядку, правоохоронної діяльності з позицій прав людини і гуманізму. Це дасть можливість визначити реальну гуманістичну сутність правоохоронної діяльності та дослідити проблему співвідношення юридичної, правової, моральної та гуманістичної оцінки правоохоронної діяльності. При цьому необхідно пам'ятати положення про те, що неприпустимо змішувати юридичну, моральну та гуманістичну оцінку правоохоронної діяльності. Ця діяльність регламентується законом і повинна бути оцінена з позицій закону за одним критерієм – законно чи незаконно. Всі інші оцінки є правомірними і необхідними для характеристики правоохоронної діяльності як різновиду соціальної діяльності. При цьому саме гуманістична оцінка визначає рівень гуманізму держави та суспільства в цілому.

Законність є важливою умовою існування й розвитку правової держави, вона необхідна для забезпечення свободи та реалізації прав громадян, утворення й функціонування громадянського суспільства, здійснення демократії та раціональної діяльності державного апарату.

Незважаючи на чималу кількість наукових робіт, присвячених проблемам законності, до числа дискусійних у юридичній науці належить питання, пов'язане з визначенням цієї категорії. Аналіз різноманітних дефініцій, які трапляються в наукових роботах, надає можливість виокремити два основних концептуальних підходи до розуміння законності. З позицій першого підходу законність розглядається як об'єктивна соціальна потреба, яка, будучи усвідомленою, знаходить своє конкретне ідеологічне відображення в правовому принципі, вимозі, адресованій всім учасникам суспільних відносин, що орієнтують їх на необхідність чіткого й неухильного дотримання правових приписів<sup>1</sup>. При цьому законність розглядається, перш за все, як загальноправовий принцип, що визначає основи функціонування сучасної демократичної держави, всієї правової системи, забезпечення й захисту прав особистості та підтримки правопорядку в державі<sup>2</sup>.

Законність у юридичній науці розглядається як базовий і центральний принцип діяльності державного апарату<sup>3</sup>.

Г. А. Борисов стверджує, що законність – найважливіший державно-правовий принцип<sup>4</sup>. Поділяючи принципи права на окремі різновиди, Л. С. Явич принципи законності та правосвідомості виокремлює в особну групу принципів права<sup>5</sup>. А. М. Колодій відносить законність до числа основних юридичних принципів права<sup>6</sup>.

Г. Л. Невзоров вважає, що до визначення «законності» необхідно віднести такі найважливіші значення:

- законність є принципом діяльності всіх суб'єктів, які є суб'єктами правової діяльності;
- поцінна її сутність полягає в суворому й неухильному виконанні та дотриманні легітимних норм права всіма суб'єктами права;
- виховною й примусовою силою держави і тільки в межах її компетенції належить забезпечуватися точне й неухильне дотримання тільки легітимних норм права, як з погляду форми, так і з погляду змісту;
- метою законності є охорона законних прав громадян, зміцнення суспільного і державного устрою<sup>7</sup>.

На думку В. В. Копейчикова, законність – це один з основоположних принципів діяльності державних органів, громадських організацій, діяльності посадових осіб і поведінки громадян. Дотримання законності є найважливішим напрямом формування правової держави<sup>8</sup>.

Усі закони мають відображати волю й інтереси народу, бути конкретним виявом народовладдя. Здійснення й розвиток демократії, реальне забезпечення прав та інтересів громадян є невід'ємною передумовою створення правової держави. Однак сама наявність законів ще не вирішує цих завдань. Щоб практично регулювати діяльність відповідних органів державної влади та управління, організацій, установ і громадян, необхідно точно і неухильно дотримуватися законів і виконувати їх, а в державі, суспільстві має панувати режим законності. Для цього слід вирішити два взаємопов'язаних у масштабах держави і суспільства завдання: по-перше, створити належні умови для неухильної реалізації всіх правових приписів і, по-друге, забезпечити ефективний нагляд і контроль за належною їх реалізацією. Відповідно до цього законність розглядається у двох аспектах.

По-перше, законність – це правовий режим точного й неухильного здійснення законів та інших нормативно-правових актів у всіх сферах державного та суспільного життя. У цьому аспекті законність означає явище, покликане створювати сприятливі умови для втілення приписів законів і підзаконних актів у повсякденне життя держави та суспільства.

По-друге, законність – це існування належного та ефективного контролю за неухильним дотриманням приписів правових норм, виявлення правопорушень і притягнення винних у їх учиненні до юридичної відповідальності<sup>9</sup>.

Таким чином, сутність законності полягає, насамперед, у забезпеченні державою реальності права, в тому, що всі без винятку суб'єкти суспільних відносин керуються принципом суворого й неухильного дотримання приписів законів та інших нормативних актів, сумлінно виконують покладені на них юридичні обов'язки, безперешкодно і сповна використовують свої суб'єктивні права, а також у належній реакції держави на кожне правопорушення. Тим самим у державі й суспільстві забезпечується встановлений законами та іншими нормативними актами порядок суспільних відносин.

Враховуючи викладене, можна дійти висновку, що законність – це принцип діяльності суб'єктів, залучених до правової діяльності, що відображається в суворому й неухильному дотриманні та виконанні ними легітимних норм права з метою реалізації своїх прав і виконання обов'язків, покладених на них легітимним законом.

Якщо перший підхід щодо визначення законності зміщує акцент у сферу ідеології, то в рамках другого підходу автори прагнуть виокремити практичний аспект законності. Звідси законність в літературі кваліфікується як «суворе і неухильне дотримання, виконання, застосування законів і заснованих на них підзаконних нормативних і правозастосовчих актів державою, державними й недержавними органами та організаціями, в тому числі органами місцевого самоврядування, посадовими особами й громадянами».

Значний вплив на характер прав і свобод людини здійснюють ті конкретні суспільні процеси, які відбуваються у сучасному світі, їхній складний, конфліктний характер породжує тенденції до «розрядки» ситуації, до наведення «порядку» за рахунок обмеження прав і свобод громадян. Така друга, не менш сильна тенденція, що впливає на стан справ щодо прав людини у сучасному світі.

При наявності двох об'єктивних тенденцій, що виключають одна одну, великого значення набуває суб'єктивний фактор, тобто свідомі зусилля людей, спрямовані на забезпечення та захист своїх прав і свобод. Ці суб'єктивні зусилля та причини у сучасних умовах часто стають вирішальною силою у процесі ствердження і захисту прав людини.

Загальний висновок з усього викладеного очевидний. Усі теоретичні та практичні дії, спрямовані на обґрунтування та захист прав людини, за самою своєю суттю носять гуманний, а отже, і правовий характер. І, навпаки, будь-які дії, спрямовані на обмеження або припинення цих прав, носять антигуманний, тобто протиправний характер. З цієї загальної тези і повинна виходити оцінка будь-якої конкретної правоохоронної діяльності.

Однак слід визнати, що складнощі, пов'язані з гуманістичною оцінкою права в цілому, в багато разів виростають при такій оцінці конкретної правоохоронної діяльності міліції.

Насамперед ця діяльність, як правило, відбувається в гострих, конфліктних ситуаціях, в яких зіштовхуються протилежні інтереси людей. Така протирічність інтересів незворотно призводить до різної, в тому числі й гуманістичної, оцінки одних і тих же подій, одних і тих же ідей, одних і тих же людей та їх дій. Не дивно, що в такій ситуації проблема гуманізму набуває багатоаспектного характеру:

- а) гуманізм щодо потерпілого;
- б) гуманізм щодо суспільства;
- в) гуманізм щодо працівників правоохоронних органів;
- г) гуманізм щодо правопорушника.

Як бачимо, діапазон проблем, пов'язаних із гуманізмом у правоохоронній діяльності, дуже широкий. На жаль, особливо в засобах масової інформації він часто зводиться лише до проблеми гуманного відношення до правопорушника. До того ж лейтмотив цих міркувань в тому, що оскільки злочинець також людина, то ґрунтуючись на любові до людини, тобто гуманізмі, необхідно її зрозуміти, вибачити, а отже, полегшити їй долю, не карати тощо.

По-перше, з самого поняття «гуманізм» ніяк не виходить його переклад як любов до людини, хоча таке трактування гуманізму і можливе. І все ж гуманізм – це людяність, а не любов до людини. Щоб ставитися до людини по-людському, зовсім не обов'язково її любити. Більше того, вимога любові до правопорушника відверто виходить за межі правоохоронної діяльності. Це, власне, вимога моральна, але не юридична.

Але справа в тому, щоб визначити: за якими критеріями можна і слід оцінювати конкретну правоохоронну діяльність? І тут слід виділяти і чітко розрізняти два рівні цієї оцінки:

а) юридичний рівень, тобто юридична оцінка конкретної правоохоронної діяльності, конкретних правоохоронних органів;

б) філософсько-правовий та моральний рівень, тобто оцінка правоохоронної діяльності як особливого виду соціальної діяльності з позиції її соціальної значимості та її соціальних наслідків (оцінка філософська, правова, моральна, гуманістична тощо).

Якісна особливість реальної правоохоронної діяльності полягає в тому, що ця діяльність жорстко та однозначно регламентована спеціальними нормативними актами (юридичними нормами). Але звідси невідворотно випливає висновок, що оцінка цієї діяльності може йти лише за одним критерієм: дотримуються чи порушуються встановлені норми (закони). Іншими словами, критерій оцінки правоохоронної діяльності один: законно – незаконно, тобто це критерій юридичний. Правоохоронна діяльність може здійснюватися на підставі та в межах закону: тоді ця діяльність законна та правомірна; або виходити за межі закону: тоді вона незаконна та протиправна.

Але при такій жорсткій юридичній регламентації конкретної правоохоронної діяльності виникає питання: в чому полягає і в чому виявляється гуманістичний аспект цієї діяльності?

З погляду конкретної правоохоронної діяльності цей гуманізм може полягати лише в одному – правопорушника розглядають як людину, яка має певні права, передбачені законом, і якій ці права повинні бути надані в повному обсязі. Будь-яке порушення цих прав протизаконне, отже, є посадовим правопорушенням. Все чітко, очевидно та однозначно. Власне, ніякі інші гуманістичні аспекти в самій діяльності щодо забезпечення права не повинні бути присутні. Оцінювати дії правопорушника з позицій гуманізму правоохоронні органи просто не уповноважені. Сама можливість такої оцінки призведе лише до правового хаосу. Єдиний, хто може робити висновок та оцінювати злочинця і його дії з позицій гуманізму – це сам потерпілий. Лише він, ґрунтуючись на своїх людських якостях, може «зрозуміти», «вибачити» та ін. злочинця. Всі інші «гуманісти» – це гуманісти за рахунок інших, оскільки не їхні права порушені, то і не їм вирішувати – «милувати» або «карати» порушника цих прав.

Не дивно, що «гуманізм» за рахунок інших викликає негативну реакцію в суспільстві, тому що зрозуміло, що такого виду «людське» ставлення до злочинця невідворотно обертається – негуманним (нелюдським) ставленням до жертв злочинців, до усіх законослухняних громадян. Люди втрачають орієнтири. Вони не розуміють, де та в кого шукати захисту. І не потрібно переводити цю проблему в площину «добра» або «погана» людина, яка не може вибачити злочинця і вимагає його законного покарання за спричинене зло. Це, врешті-решт, справа совісті кожного. Але є закон. І закон цей повинен неухильно дотримуватися. У цьому і полягає мета конкретної правоохоронної діяльності.

Особливо актуально в останній час оцінювати з позиції гуманізму і моральності правоохоронну діяльність міліції (силових міністерств в цілому), тобто органів, які через функціональні обов'язки змушені частіше інших застосовувати такі непопулярні засоби, як фізичний примус та насильство. І знову ж таки саме питання про правомірність такої оцінки навіть не ставиться, її правомірність передбачається сама собою. Але чи так це насправді? Кого, коли і як «розганяти» залежить не від свавільного бажання міліції, а регламентується нормами заводу. Отже, з погляду закону дії міліції і повинні оцінюватися. Якщо вони законні й правомірні, вони повинні бути підтримані суспільством, якщо ні – засуджені по закону як будь-які незаконні дії. Якщо ж суспільство не влаштовують якості дії міліції, що діє по закону, то слід змінювати закони, на підставі яких вона діє, а не обвинувачувати у всьому міліцію, яка попадає в досить безглузду ситуацію, коли, з одного боку, вимагають забезпечувати закон, а з іншого – власне, не виконувати його.

Отже, конкретна правоохоронна діяльність конкретних правоохоронних органів і повинна оцінюватися тільки за юридичними критеріями.

Зовсім інша ситуація складається, коли відбувається оцінка правоохоронної діяльності як особливого виду соціальної діяльності йдеться про соціальну значимість правоохоронної діяльності цієї держави в цілому.

Це зовсім інший рівень оцінки правоохоронної діяльності. І головне, якісна специфіка даного рівня оцінки полягає в тому, що це завжди зовнішня оцінка правоохоронної діяльності, отже, оцінка, що витікає не зі змісту самої цієї діяльності, а оцінка, що витікає з деяких зовнішніх щодо даної діяльності критеріїв, тобто оцінка правова, моральна, гуманістична і тощо, аж до естетичної. Це завжди зовнішня оцінка правоохоронної діяльності з боку суспільства, окремих соціальних груп або особи. Суть цієї оцінки полягає в тому, що вона дає цій діяльності деяку загальну соціальне значущу характеристику, розглядаючи її практично лише під одним кутом зору – чи сприяє ця діяльність нормальному функціонуванню та розвитку суспільства чи ні. Чи робить вона суспільство більш гуманним, моральним, справедливим чи ні? Якщо сприяє, то така діяльність признається моральною, гуманною тощо. Якщо ні, то, відповідно, антиморальною, негуманною тощо.

При всій важливості юридичних норм, що регламентують правоохоронну діяльність, природа і сутність цієї діяльності, як людської значною мірою детермінована природою самої людини. Тому змістовний аналіз природи і сутності людини як об'єкта і суб'єкта правоохоронної діяльності є об'єктивно необхідним.

<sup>1</sup> Рабинович П. М. Упрочнение законности – закономерность развитого социализма. – Львів, 1975. – С. 68.

<sup>2</sup> Кудрявцев В. Н., Лукашева Е. А. Социалистическое правовое государство. – М., 1989. – С. 6–7.

<sup>3</sup> Третьяков Ф. Ф. Сущность и принципы социалистической законности. – Ленинград, 1971. – С. 39.

<sup>4</sup> Борисов Г. А. Отправные нормативные установления советского законодательства: Автореф. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. – Харьков, 1991. – С. 45.

<sup>5</sup> Явич Н. Г. Право развитого социалистического общества. Сущность и принципы. – М., 1978. – С. 224.

<sup>6</sup> Колодій А. М. Принципи права України. – К., 1998. – С. 208.

<sup>7</sup> Невзоров И. Л. Принцип законности в правоприменительной деятельности. Дисс. ... канд. юрид. наук. – Х., 2002.

<sup>8</sup> Теорія держави і права: Навчальний посібник / За заг. ред. В. В. Копейчикова. – К., 2002. – С. 249.

<sup>9</sup> Там само.

### Резюме

Стаття присвячена актуальним проблемам забезпечення законності та правопорядку, гуманізації правоохоронної діяльності, утвердженню принципу гуманізму в контексті зазначених процесів щодо захисту прав, свобод та законних інтересів особи.

**Ключові слова:** законність, правопорядок, правоохоронна діяльність, принцип гуманізму, принцип справедливості, права особи.

### Резюме

Статья посвящена актуальным проблемам обеспечения законности и правопорядка, гуманизации правоохранительной деятельности, утверждению принципа гуманизма в контексте указанных процессов по защите прав, свобод и законных интересов личности.

**Ключевые слова:** законность, правопорядок, правоохранительная деятельность, принцип гуманизма, принцип справедливости, права человека.

### Резюме

This article is devoted to problems of law and order and humanization of law enforcement, strengthening the principle of humanism in the context of these processes to protect the rights, freedoms and lawful interests of individuals.

**Key words:** legitimacy, law, law enforcement, the principle of humanism, the principle of justice, individual rights.

Отримано 15.06.2011

**Л. А. КОРУНЧАК**

*Лариса Анатоліївна Корунчак, викладач Херсонського юридичного інституту Харківського національного університету внутрішніх справ*

## ПРОБЛЕМА ВИКОРИСТАННЯ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ПРАВОВИХ ЯВИЩ

Актуальність теми визначається сучасною методологічною і теоретичною ситуацією в соціально-гуманітарних (у т.ч. і правових) науках, які розвиваються переважно в рамках лінійної парадигми, що зазвичай представляють соціальну еволюцію як одноваріантний і безальтернативний розвиток. Подібні уявлення про соціальну динаміку потребують змін. Сьогодні постала гостра проблема адаптації до глобальних перетворень, формування нового світогляду, що відповідає сучасності та здатний розширити можливості людини щодо розуміння різних правових явищ і процесів навколо. Невипадково останніми роками проведено цілу низку наукових конференцій з питань методології держави і права, які дають змогу висвітлити актуальні проблеми державно-правового розвитку з урахуванням сучасного стану розвитку науки – філософії, соціології, політології, психології, нових напрямків та підходів, які розробляються цими науками.

Як зазначають провідні науковці в галузі права, перед історико-теоретичними дисциплінами в системі юридичних наук сьогодні постає важливе завдання з оновлення свого змісту, переорієнтації на дослідження державно-правової реальності під кутом загальноновизнаних взірців демократії, функціонування соціальної і правової державності, механізмів забезпечення та захисту прав і свобод людини. Для цього теоретики та історики держави і права повинні критично переосмислити ті напрацювання, що були зроблені в попередній період, запропонувати нові підходи до розв'язання актуальних проблем та шляхи їх вирішення<sup>1</sup>.